A Hősök kapuja I.

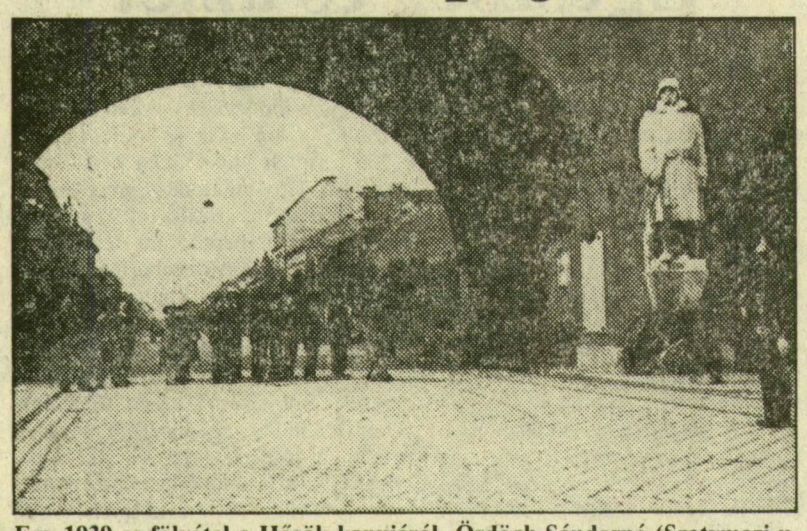

Egy 1939-es fölvétel a Hősök kapujáról, Ördögh Sándorné (Szatymazi u. 27.) szívességéből

Mikor a város köztéri emlékműveiről gyűjtöttem írott könyvemhez anyagot, még nem hittem abban, hogy belátható időn belül napvilágra kerülhet Aba Novák Vilmos monumentális freskóegyüttese. Pár négyzetméternyi freskót már kibontottak, s a mészréteggel fedett felületen már fölsejlenek a „Háború keresztjét vivő katonák" alakjai, tízezrek lehetnek Szegeden, akiknek talán nincs fogalmuk arról, milyen értéket rejt a vakolat, pontosan mit is ábrázolnak a freskók. Amit a korabeli sajtóhíradásokból megtudtam és más forrásokból kikutattam, ezúton közreadom a freskó történetének és ikonográfiájának ismertetésével.

A Gizella teret (ma Aradi vértanúk tere) lezáró városkapu megépítésének ötlete az akkori kultuszminisztertől, gróf Klebelsberg Kúnótól származik. Pogány Móric tervei alapján készült el, 1936 tavaszán Pálfy József polgármester javaslatára nevezték el Hősök kapujának, így kívánták megörökíteni 12000 első világháborúban elesett szegedi katona emlékét. A kultuszkormány támogatta az elképzelést és ezer pengővel segítette megvalósítását. Aba Novák Vilmos és Márton Ferenc — a dóm falfestményeinek alkotója volt — párhuzamos megbízására került sor azzal a föltétellel, hogy a freskónak a háborús emlékezést, a hősi halottak dicsőítését és Horthy Miklós szegedi elindulását kell megjelenítenüük.

Még ebben az évben, június közepén, Aba Novák Vilmos terveit fogadta el a szakzsúri, melyben többek között Iványi Grünvald Béla, Szőnyi István és Pásztor János is részt vett. Magas kvalitásúnak, kifejezőnek, értékesnek találták a terveket. Márton Ferenc a kor ízlésviszonyaihoz igazodó, konvencionális felfogású, bizáncias stílusú kompozíciójával ugyancsak megnyerte a városatyák támogatását, eséllyel pályázott. Az Aba Novák modern freskóterveit elfogadó fővárosi Irodalmi és Művészeti Tanácsot hevesen támadták bizonyos szegedi körök, hangoztatván, hogy a festő elképzelései túl modernek, s érveik között szerepelt az is, hogy mellőzték a szegedi művészeket. Aba Novák sietve Szegedre jött, elhozta vázlatait, és június 24-én személyesen győzködte a városatyákat a városháza közgyűlési termében.

Tőle idézem freskóegyüttesének koncepcióját: A kompozíció fő alakja a feltámadt, ítélethirdető Krisztus, akinek alakja kinő az ítélethirdető angyalok apokaliptikus képletéből. A dongafelület bal alsó hajlatából kiindulva a „kegyeletet" és a „reményt" érzékeltettem: özvegyek és árvák, valamint vigasztaló lelkipásztorok hódolnak a hősök emlékének. De nemcsak emléküknek hódolnak, hanem szent esküvel fogadják, hogy a hősök áldott vérüket nem ontották hiába. Ugyanott hősi temető képlete: három hant, három fakereszt (...). A középső kereszt előtt katonai rohamsisak, az ismeretlen katona arca helyén piros felkiáltójel, mint mementó. (...) Az egész csoport felett két főangyal írásos szalagot lenget. Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért. (...) Ezt a mezőt lezárja egy esküre emelt jobb kéz: szimbóluma nemzeti hitünk életerős, igaz voltának. A dongaboltozat jobb szélén helyeztem el azt a jelenetet, amikor Horthy Miklós kormányzó mint vezér lelkesíti önkénteseit, mutatván a célt és irányt. A vezért rohamlépésben követő önkéntes katonák csoportja felett a másik két főangyal lelkesíti a csoportot, amit az általuk lobogtatott szalag fölirata is jelez: Magyarok! Hőseink áldozatos vére kötelez! A vezér az úton halad, előtte töviskoszorúk jelzik a tragikusan nehéz utat. A felirattal ellátott szalag a bal alsó részen indul lassú ritmussal, és átölelve a hit jelképeit, a keresztet, majd folyamodó lendülettel teljesedik ívvé, dinamikusan kifejezve a vezér lelkesítő parancsszavát. Eddig a meggyőző érvelés

A keresztboltozatokba — részben helyi igények szerint — freskók kerültek. A város felőli nagyobbik dongaboltozaton a tér felől a „Montellói fa" kompozíciója látható, a fa tövében földre rogyott, rémülten összebúvó katonákkal. A sugárút felőli falon üveges szemű halott katonák masíroznak zárt rendben a katonasírokba. A többi falfelületen kisebb freskók vannak, többek között a freskó megvalósításában közreműködők arcmásaival, szegedi ezredek neveivel. Az internátus kapuján a Hiszekegy volt olvasható.

A Tisza felőli oldalon a tér felől a huszárroham jelenete van, átellenben a háború keresztjét vivő katonák megrázó víziója látszik. Ezt látjuk most részben kibontva, meszes foltok alatt fölsejlő alakokkal. A többi boltozati részen szegedi ezredek emlékjeleit örökítette meg Aba Novák.

A kaput föliratok is díszítették, a boltozat tér felőli ívén a „Porta heroum" ma is olvasható, alatta volt ez a hexameteres sor: Hősi halált halt hű fiainak emlékét őrzi az élet. A fölötte lévő erkély mellvédjét a koronás magyar címer ékesítette. A sugárút felől a dongaíven ez volt olvasható: Haladás útja dicső múltból diadalmas jövőbe vezet. A keresztboltozatokban díszes bronzmécsesek voltak föliratokkal: „Hit, haza, munka vezérli diadalra a hont", illetve „Dicsőségetek fénye ragyog múltunk s jövőnk felett".

Aba Nováknak sikerült maga mellé állítania a városatyákat, és július elején — 1936-ban — már az eredeti méretű szénvázlatokat mutatta be a város közönségének a múzeumban. Július 27-én volt az újabb műbírálat, majd augusztus elején Stefán Henrik segédletével hozzálátott a hatalmas, mintegy 250 négyzetméteres freskóegyüttes megfestéséhez. Szeptember végére, mindössze hat hét alatt készült el.

TÓTH ATTILA

A szegedi néprajzi tanszék

A minap ünnepelte centenáriumát a Magyar Néprajzi Társaság. Kevéssé ismeretes, hogy a néprajz oktatásában a szegedi egyetemnek volt úttörő szerepe. *A szegedi néprajzi tanszék volt a bölcsője a hazai néprajzi felsőoktatásnak.*

Az 1860-as évek elején Erdélyi János adott elő a népköltészetről a sárospataki református kollégiumban a magyar irodalom tanításának keretében. Szintén irodalomtörténetbe ágyazva a múlt század végén a pesti egyetemen Toldy Ferenc, majd Gyulai Pál, századunk elején pedig Katona Lajos beszélt a folklórról, a népköltészetről. Tárgyi néprajzról pedig a földrajz keretében Hunfalvy János adott elő a világ népeiről szólván.

Önállóan néprajzról, népköltészetről a kolozsvári egyetemen néprajzból 1898-ban magántanári képesítést szerző Herrmann Antal (1851—1926) tartott egyetemi előadásokat 1919-ig Kolozsvárott, utána Szegeden. Kolozsvári tanítványa volt Győrffy István, Viski Károly, Szendrey Zsigmond, Romulus Vuia — az első három a magyar, a negyedik pedig a román néprajz kiválósága. Szegeden József Attila és Bálint Sándor volt legnevezetesebb hallgatója.

Mind az egyetemnek, mind Herrmann Antalnak a Szegedre kerülése után, 1922-ben kapott egyetemi magántanári képesítést Móra Ferenc önkéntes múzeumi munkatársa, Banner János (1888—1971) főreáliskolai tanár. Érdekes és jellemző, hogy nem régészetből, hanem néprajzból. Banner, akár Móra, a régészetet és a néprajzot egy dió két felének tartotta, és mindkét testvértudományban jeleskedett. Tárgykörét meglehetősen terjedelmesen fogalmazták meg: *Magyarország tárgyi néprajza, kapcsolatban az ország demográfiájával, különös tekintettel az Alföldre és Délmagyarországra.*

AZ ELSŐ NÉPRAJZI TANSZÉK

A néphagyomány ápolásának Dugonics Andrástól kezdődő, Csaplár Benedeken, Kálmány Lajoson, Tömörkény Istvánon Móra Ferencig ívelő különleges öröksége nyilván hozzájárult, hogy Klebelsberg Kúnó vallás- és közoktatási miniszter a vidéki egyetemek megerősítésének szándékával és Szeged jelentőségének kiemelésével *itt létesítette az első magyar néprajzi tanszéket.* Élére 1929. augusztus 30-án a kitűnő folkloristát, a Magyar Tudományos Akadémiának 1919 óta levelező, utóbb, 1933-tól rendes tagját, Solymossy Sándort (1864—1945) nevezte ki. A magyar néprajz első nyilvános rendes egyetemi tanára 1922-ben a budapesti egyetemen szerzett *Etnológia* tárgykörben magántanári habilitációt. 1919-től ő szerkesztette az Ethnographia című szakfolyóiratot. Az egyetemes és összehasonlító néptudomány mellett főként a magyar népköltészettel (népmeséinkkel, népballadáinkkal) és mitológiával (ősi és népi hitvilágunkkal, hiedelmeinkkel) foglalkozott. Kezdeményező szerepe volt a hazai néprajz első nagy összefoglaló művének, *A magyarság néprajzá*-nak létrejöttében, szerkesztésében. Ez a máig nélkülözhetetlen kézikönyv négy kötetben (az első kettő a tárgyi, a második kettő a szellemi néprajz tárháza) három kiadásban (az első 1933—37-ben, a második és harmadik 1941 és 1943 közt) jelent meg. Több fejezetét Solymossy írta. Érdekes, hogy már korán, a század elején foglalkozni kezdett a munkásság életmódjának kutatásával.

Egyéniségének és tanszékének jelentős politikai szerep jutott: nagy hatással volt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjaira, mégpedig nemcsak a szűkebben néprajzi érdeklődésűeknek, Bálint Sándornak és Ortutay Gyulának pályára bocsátásában, hanem a társadalomtudományi, sőt művészi ágak elkötelezettjeinek (Radnóti Miklósnak, Buday Györgynek, Hont Ferencnek, Erdei Ferencnek stb.) néprajzi, folklorisztikai vonzalmaiban is. Jelképes, hogy Solymossy akkor ment nyugdíjba, amikor „a szegedi fiatalok" is befejezték egyetemi tanulmányaikat. 1934-ben együtt búcsúztak a szegedi egyetemtől, Szegedtől.

Mielőtt azonban Solymossy nyugdíjba ment volna, szakmai előrelátással gondoskodott utódairól. Fele királyságát, a tárgyi néprajzot, Múra Ferenc múzeumi munkatársára, jobbkezére, az idős Cs. Sebestyén Károlyra (1876—1956), másikát, a folklórt, fiatal tanítványára, Bálint Sándorra (1904—1980) akarta hagyni. Ezért 1931-ben Cs. Sebestyén Károlyt *A magyar tárgyi néprajz* tárgykörből, 1934-ben pedig Bálint Sándort *Az alföldi magyarság néprajza, különös tekintettel Szeged népére* tárgyból habilitáltatta egyetemi magántanárrá.

SZÜNETELŐ TANSZÉK

Sajnos, Solymossy terve nem vált valóra. Nyugdíjazása után az akkori miniszter, Hóman Bálint, akinek már nem volt szívügye a vidék és Szeged, a szegedi néprajzi tanszéket a fővárosba vitte: ekkor nevezte ki a pesti egyetem néprajzi tanszékére az egyébként érdemes, kiváló tudóst, Győrffy Istvánt. Ámde a magyar irodalom professzora, Sík Sándor tisztában volt a néprajz, népköltészet jelentőségével, és magára vállalta gondját. Ezért 1940-ben *A magyar népköltészet* tárgykörből magántanárrá habilitáltatta tanítványát, Ortutay Gyulát (1910—1978). 1941-ben Gunda Béla (1911—) *Összehasonlító néprajz, különös tekintettel a balkáni népekre*, 1942-ben Tálasi István (1910—1984) *Az Alföld tárgyi néprajza és magyar történeti néprajz* tárgykörből kapott magántanári képesítést.

A magántanároknak kötelességük volt bizonyos óraszámban előadásokat, speciálkollégiumokat tartani. Ennek volt köszönhető, hogy a néprajzi tanszék nélkül sem szünetelt soha a szegedi egyetemen a néprajzi, népköltészeti oktatás.

ÚJ TANSZÉKVEZETŐ

1947-ben Ortutay Gyula mint kultuszminiszter állította vissza mesterének, Solymossy Sándornak katedráját, és nevezte ki élére az egyetlen számba jöhető jelöltet, pályakezdésekor tanácsadó barátját, Bálint Sándort. Úgy látszott, a szegedi néprajzi tanszék most beteljesíti az egyetem táji hivatását, a Dél-Alföld szervezett néprajzi kutatását. Erre gondolva habilitáltatta magántanárrá Bálint Sándor *A magyar népi gazdálkodás, különös tekintettel a finnugor kapcsolatokra* tárgykörben 1948-ban a Kolozsvárról hazatért K. Kovács Lászlót (1908—), 1949-ben *összehasonlító (keleti) folklorisztikából* a nagy tudományú főrabbit, Scheiber Sándort (1913—1987); doktoráltatta népzenéből Volly Istvánt (1907—), Mihálka Györgyöt (1924—).

HÚZD MEG, ERESZD MEG!

A szigorodó idők azonban útját állták az iskolateremtés további munkájának. 1951-ben Bálint Sándortól közismert és soha nem tagadott vallásossága miatt megvonták a *venia legendi*-t, az előadás jogát, és őt az egyetemi könyvtárba osztották be. A néprajzi, népköltészeti előadások azonban ekkor sem szüneteltek. 1951—54 közt megbízott előadóként a csongrádi születésű Katona Imre, a pesti egyetem folklór tanszékének akkori tanársegédje, későbbi docense, 1954—56 közt pedig e sorok írója tartott rendszeresen folklorisztikai előadásokat a magyar szakos hallgatók számára.

1957-ben Bálint Sándort rehabilitálták, visszaadták előadási jogát, tanszékét. 1965-ben följelentették, bíróság elé citálták, elítélték, 1966-ban nyugdíjazták. Szerencsére a meghurcoltatása nem vette el munkakedvét: még ezután alkotta meg két hatalmas munkáját, *A szögedi nemzet*-et és az *Ünnepi kalendárium*-ot.

Tanszékére az ő tanítványai megbízhatatlanok voltak, szóba sem jöhettek, ezért már 1964-ben Debrecenből hoztak neki adjunktust, Ferenczi Imre (1931—1989) személyében. Ő örökölte helyét is, 1969-től docensi minőségben, 1971-től tanszékvezetőként.

NÉPRAJZI TANSZÉK

A néprajz egyetemi oktatásának máig érvényes szerkezete a fölszabadulás után alakult ki. A budapesti egyetemen két tanszék létesült: egyik, Ortutay Gyula vezetésével, 1946-ban, a szellemi néprajz, a folklór tanszéke; a másik, amelynek vezetője Tálasi István lett, az 1951-ben létesített tárgyi, újabban ún. gazdasági néprajzé. A debreceni egyetemen a Kolozsvárról 1949-ben visszatért Gunda Béla kapott tanszéket.

Kétszeres joggal írhattam föntebb, hogy a szegedi egyetem volt a néprajzi felsőoktatás bölcsője: hiszen egyrészt itt kezdte működését az első magyar néprajzi tanszék, másrészt *minden hazai néprajzi tanszék első professzora a szegedi egyetemen lett magántanár.*

*

Ez arra kötelezi a szegedi egyetemet, hogy a jövőben is különleges figyelemmel gondoskodjék a néprajzi oktatásról. A Ferenczi Imre korai halálával megüresedett tanszék betöltésére, mint hírlik, hamarosan pályázatot írnak ki. Fontos, hogy olyan tudós kerüljön a tanszék élére, aki kisebb-nagyobb mértékben, de jártas a néprajz mindkét ágában, a gazdasági-társadalmi, tárgyi és a szellemi néprajzban, a népköltészet, a folklorisztika tudományában. Legalább ennyire fontos, hogy alapos ismeretei legyenek arról „a szegedi nagytájról", amelynek kutatását műveiben Bálint Sándor alapozta meg, s amelynek tervszerű vizsgálata változatlanul a szegedi egyetem néprajzi tanszékének elsőrendű feladata.

PÉTER LÁSZLÓ

Horváth Zoltán rajza